

tételeinek közösségi szolgálatát. Akin ennek a jó „ösztönnek” a tisztaságszaga érződött, az volt a rendszer legkellemetlenebb, s legnehezebben kezelhető „ellenzéke”, mert munkássága és szerepe mindig túlmutatott önnön érdekkörén, de magán a rendszeren is. Ebből adódott azután, hogy a rendszerváltó kurzusnak is épp ez a fajta vált szinte pillanatok alatt megintcsak a legkellemetlenebb „belső” ellenzékévé, s igyekezett is – amilyen gyorsan csak lehet – lerázni magáról, vagy minél távolabb kerülni tőle.

Greza Ferenc tudta ezt. Utolsó beszélgetésünk a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola tanári szobájában erről szólt. Őt ennek tudata sem rendítette meg, de a keserűség azért belemarta magát az idegeibe. Így ment el.

OLASZ SÁNDOR

A mai magyar irodalom vonzásában

GREZSA FERENC, A KRITIKUS

Nagy életművel vált egygé Greza Ferenc munkássága, s nevét a jövőben bizonyára a három korszak-monográfia szerzőjeként emlegetik majd leggyakrabban. Ám Greza Ferencnek a tudományos élet, valamint az oktatás mellett az élő irodalom forrongó világában is tekintélye volt. Amikor az újabb irodalmunkat értékelő írásairól kívánok szólni, a figyelemkeltés szándékát sem titkolom. Ezek a tanulmányok, kritikák egyelőre folyóiratok (legnagyobb számban a Tiszatáj) lapjain olvashatók. Pedig legjobb darabjaiból még ő maga állított össze egy kötetet, amely kusza kiadói viszonyainkra jellemző módon a mai napig nem jelent meg. Nem alkalom szülte írások rendezetlen halmaza ez a kötet, hanem líraelmélet (mivel elsősorban lírai és nem epikai művek bírálatáról van szó) esztétikai fölkészültség, széles tájékozottság, kritikai judícium és értéktudat összefogása.

Kritikusi elveiről, módszeréről nagyon ritkán nyilatkozott Greza Ferenc. Ám egy – negyedszázaddal ezelőtti – interjúban a következőket olvashatjuk: „Nem kedvelem a polémiát, a támadó kritikát, szívesebben írok értékes művekről, nemes törekvésekről; fölfogásom szerint a recenzió afféle »ancilla literaturae«, korántsem lehet olyan szuverén műfaj, mint a líra, az epika vagy a dráma. A kritikai készenlét is inkább szolgálat, a nagy írók és jó művek támogatása, közvetítése.” (Tiszatáj, 1969. 11. sz.) Mindez nemcsak a szerénységre lehet bizonyíték, hanem arra is, hogy tudósi alkatától idegen a „módszer-furor”. A téma nem üriügy, mely által a metodika kibeszélheti magát. A bírálat számára nem a hibakereső indulat, az elevenek és holtak fölötti ítélkező gőg, a szubjektív rokon- és ellenszenv megnyilvánulási lehetősége. Távol állt tőle az impreszionista hangulatkritika, de az esztétikai uniformisokban sem érezte jól magát. Gondolkodása idegenkedett a dogmáktól, a „vagy-vagy” szélsőségeitől. Írásai megelevenítő elemzések, melyeket absztrakció és metaforikus láttatás kölcsönhatása éltet. Amit a főiskolai tanszékvezetésben őt váltó kolléga tanulmánykötetéről írt, a saját gyakorlatára is érvényes: „Kiss Ferenc az öntörvényű műalkotást a személyiség és a kor összefüggéseinek bonyolultságában, a sors kihívására adott válaszként értelmezi. Nemcsak

tárgyának fogalmi pontosságú, esztétikai szempontból érzékeny, eleven stílusú leírására vállalkozik, hanem anyagából – a klasszikus magyar esszé legjobb hagyományaira emlékeztetően – mindig valamely általánosabb eszmét is kibont." (Tiszatáj, 1985. 6. sz.)

Greza Ferencet nem tudták az irodalomtudományban érvényesülő különféle divatok lekötöni. Nem valamely normatívához mérte a műveket, ideológiai rendszert nem állított föl, hogy ahhoz szabja az alkotói pályákat. Módszere inkább a tárgy révén alakult, az adott műhöz igazodott, az értelmezést, a megértést legjobban segítő utat választva. Kritikusként sem akart azokhoz az orvosokhoz hasonlítani, akiket a beteg ember helyett csak a betegség érdekel. A gazdag, rugalmas intellektus és az életismeretek „bevetésével” bonyolult műveket is sikerült biztonsággal, objektív érvénnyel és a beleélés nagyfokú szuggesztivitásával elemeznie. A pontos, szakszerű leírás a gondolkodás elevenségével, vitalitásával párosult.

A kritikus irodalmi, irodalomtörténeti helyfoglalása, nézetei nagyjában megállapíthatók abból, hogy kiről ír leggyakrabban, legszívesebben. Greza Ferenc többször is szólt Illyésről, Nagy Lászlóról, Juhász Ferencről, Kányádi Sándorról, Csanádi Imréről, Fodor Andrásról, Tornai Józsefről vagy Ágh Istvánról. Csoóri Sándor szinte valamennyi könyvét méltatta, s tanulmányokat is írt róla. (A portré, a pályakép akár ezekből az írásokból is összeállítható. Csoóri költészetében egyébként – Németh László híres, *A líráról* c. esszéjének gondolatmenetét folytatva – a szintézis lehetőségét látta: talán ő hidalja át „a szakadékot, mely Nagy László és Pilinszky lírájának elágazásával a magyar költészetben támadt.”) Az imént felsorolt nevek azonban legföljebb azt igazolják, hogy Greza Ferenc vonzódott a népiség hatókörében nevelkedett alkotókhoz. A némelyek által föltételezett, s a negyven év egészét meghatározó „funkcionárius-népies koalíció” fantomjával szemben pontosan tudta, hogy az ún. népiek nem kollaboráns része semmivel sem volt előnyösebb helyzetben. Mindazonáltal Greza Ferencet nem kerítette hatalmába az az apologéta buzgalom, amely – pusztán „felekezeti” okból vagy a szekértábor iránti nosztalgiából – mindenáron jelentőssé, remekművé próbálta stilizálni a középest vagy a gyengét. (Igaz, Greza Ferenc nem távolságtartással, hanem a tárgy iránti szeretettel írt. A vitathatatlan eszmények melletti kiállítás viszont még nem kritikátlan elfogultság, nem apologetika.)

Greza Ferenc persze jól tudta, hogy a különféle értékek egészen jól elviselik egymást, sokkal jobban, mint azok, akik az összeugrasztásban, az egymás elleni kijátszásban lelik gyermekét örömeiket. Greza Ferenc íróasztalán nagyon jól megfér Vas István, Csorba Győző vagy Nemes Nagy Ágnes kötete, mert 20. századi és legújabb irodalmunkat egységes folyamatként látta, s a mesterséges válaszfalokról nem vett tudomást. Nem sejtette, hogy a falépítők újabb népes csapata árasztja majd el újra irodalmi életünket (is).

A Nyugat harmadik nemzedékének néhány tagjáról, valamint az Új Hold költőiről írt munkái „a babitsi alfa-omega sorshelyzet” lírai megjelenítésének értő interpretátoraként mutatják Greza Ferencet. Kedves költője, a filozofikus Babits inspirációját fedezte föl például Csorba Győző verseiben: „Élmény- és tárgyköre a lét határhelyzeteit foglalja magában.” Lírája „személyesség és tárgyiasság pontos ötvözete. [...] Vallo-másosság és áttételesség, a kitárulkozás visszatartatlan vágya és – ha nem is parnasien, de távolságtartó – közvetettebb lírikusi magatartás egyaránt jellemzi.” (Tiszatáj, 1981. 10. sz.) Nemes Nagy Ágnesről már 1969-ben a nagy költészet iránti megbecsüléssel írt. (Pedig akkor ez a hang még egyáltalán nem volt természetes a magyar kritikái

életben.) Az „absztrakciós hajlam és képi gondolkodás”, a „filozófiai igényesség és mesterségbeli jártasság” egységét emlegeti. Ezek a kulcsfontosságú szavak Grezsa Ferenc ízlésének, értékrendjének talán a legfontosabb elemeit jelzik. A mesterség tudását, műgondját, „a megszenvedett mívséget” mindig nagyra tartotta – akár Illyés Gyuláról, akár Baka Istvánról szólt. Nem a harsány, hanem a csöndben érlelődő és mélyülő, gondolatgazdagságával és formakultúrájával ható költészet iránt vonzódott. „A mesterség szabályainak, törvényeinek alapos ismerete nélkül nincsen jó költészet, akkor sem, ha tudomásul vesszük a mesterember és a költő közti éles megkülönböztetés jogosságát. A vers nemcsak a pillanat megvilágosodása, hanem az ötlet érlelése is: műgond és kontroll” – írta Csanádi Imréről, s egyetértően idézte a vérbeli költő, sőt poeta doctus egyik „irodalmi dohogását”: „Legyek kismester inkább, dolgoértő, / ki ha-mit tesz, tisztességgel csinálja, / mint sem titánok zagyva, pofatépő, / ál-egekig sötétlő / paródiája.”

Grezsa Ferenc kritikai írásaiban biztos értéktudattal pontos különbséget tett a csak divatos, a divatos és egyben korszerű, valamint a nem divatos, de korszerű között, s ez utóbbiról sem félt írni. 1974-ben az egyik Ágh István-kötet ürügyén állapította meg: „Mai költészetünkben gyakori jelenség képi, gondolati ötletek, költői motívumok átélés, asszimilálás nélküli kölcsönzése. Divat a »modern« modor; zaklatottnak lenni, groteszk pózokat és mutatványokat megjátszani. Ágh István művészete ellenáll a felületi hatásoknak, eredeti és szuverén líraiság jellemzi. Van annyi energiája, hogy függetlenítheti magát a divattól, s költészete önmagából fejlődhet.” (Tiszatáj, 1974. 2. sz.) Említettük, hogy Grezsa Ferenc bírálati nem hajlanak publicisztikába, nem a gyors reakció vágya, s nem is az ítélkezés keménysége és szenvedélyessége fűti. Ez sok szempontból eltér a mester, a kritikus Németh László gyakorlatától. Aggályait, kifogásait azonban Grezsa sem rejti véka alá. *A megváltó aranykard* című Juhász Ferenc-kötet bírálója már ekkor (1974-ben vagyunk) észreveszi ennek a lírának a „gerontológiai” problémáit: megmerevedik, rutinszerűvé válik, „a nagybetűs allegóriák... eltömkik és lefojtják a szenvedélyek áramlásait”. Előnyére válna, ha a látomásos kép helyett „más formateremtő axiómákkal is kísérletezne”. (Tiszatáj, 1974. 4. sz.) Sokan ma már talán el sem hiszik, hogy még az ilyen korrekt szakmai kifogásokhoz is bátorság kellett. Alig egy év múlva egy fiatal kritikus kálváriája kezdődik azzal, hogy Juhászt bíráló írása nem jelenik (jelenhet) meg. Az akkori kontextust már csak azért is érdemes fölidéznünk, mert így érthetjük meg, hogy Grezsa Ferencnek és nemzedékének (de talán még az utánuk jövő egy-két generációnak is) egyszerre több fronton kellett küzdeni a korszerű magyar irodalom eszményéért, s a szakmai fölkészültségen és illetékességen túl egyéb erények is szükségeltettek. Grezsa Ferenc írásaiból olyan magatartás bontakozik ki, amely az elmúlt évtizedek kontraszelektív és értékpusztító viszonyai közepette létfontosságú volt az irodalomtörténet és -kritika hitelének, értékrendünknek, szellemi és erkölcsi tartásunknak a megőrzése szempontjából.

Grezsa Ferenc a legújabb művekben is a magyar irodalom tradícióinak továbbélésére figyelt, bár érzékelte, hogy a hagyományos írói, költői szerepek a dolog természeténél fogva változnak, módosulnak. Van, aki „anakronisztikusan kitar heroikus emlékei mellett” – írta 1977-ben. Úgy látta, a sámános romantika és az alkalmazott poétikává, publicisztikává jelentéktelenedő irodalom veszélyeit elkerülve a tradíció bizonyos elemeinek, követelményeinek meg lehet felelni. Ugyanakkor azt tapasztalta, hogy az újabb irodalom tájékozódása, iránykeresése más, még ettől a modernizált

változattól is eltérő. Ám Grezsa Ferencet irodalmunk sokféle értékének nem kirekesztőleges szemlélete jellemezte. Semmiféle új törekvés ellensége nem lett, legföljebb nem közölte gondolatait róluk. Tudta, hogy azok is lehetnek jók, de talán azt is érezte, hogy ez már – sporthasonlattal élve – más csapat, más játék. Ha élne, bizonyosan egyetértően olvasná Vekerdí László gondolatait (Forrás, 1993. 2. sz.): „a mai magyar irodalom kifejejtett valamit, ami viszont a magyar irodalomnak, népnek és urbánusnak egyaránt, mindig is része volt, bizonyos értelemben létértelme volt. [...] a régi irodalom nagy biztonsággal kiállt a szegények, az elesettek, a megszorítottak mellett.” Grezsa Ferenc is azokat az írókat üdvözölte, akik „önépítő magabiztosságukban” sem feledkeztek meg arról, amit Kosztolányi Dezső és Illyés Gyula, Márai Sándor és Németh László egyaránt tudott.

Befejezésül – szerepemből némiképp kiesve – az emlékek sokaságát, a vallomás eszközeit is segítségül hívhatnám. Jóleső érzéssel idézném az egykori szellemi fölfedezések feszült pillanatait, a mindig pontosan, határidőre készülő kéziratok megérkezésének örömét. Ez az idő azonban már nem tér vissza. Csak Grezsa Ferenc írásait olvashatjuk.

Egy könyv kiadóra és olvasóra vár.